

Kürtçe İçin İlk Dil Planlaması Örnekleri: *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* Dergilerinde Dil ve Eğitim Tartışmaları

Şehmus KURT*

I. Giriş

Azınlık halklarına mensup, dillerinin standardizasyonu veya yaygınlaşması için çabalayan ve böylece kendi azınlık grupları arasında ulus bilinci yaratarak bir ulus inşa etmeyi amaçlayan aydınlar, genellikle egemen devletin okullarında eğitim görmüş kişilerdir. Ancak aldıkları eğitimin egemen ideoloji ile uyumlanmayan sonuçları ortaya çıkar. Aldıkları eğitim onları aydınlatır, böylece ulusal bir bilince sahip olurlar ve daha da ileri giderek dillerinin, edebiyatlarının ve ulusal kültürlerinin birer savunucusu ve aktivisti olurlar (Thiong'o, 1983). Kürtlerin durumu göz önüne alındığında hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde devletin amaçlarına aykırı davranan bir Kürt entelektüel sınıfı ortaya çıkmıştır.¹ Amîr Hassanpour (2005: 157-159), Osmanlı döneminde eğitimin dönüşümünü ve bir Kürt entelektüel sınıfının yetişmesindeki rolünü şöyle anlatmaktadır:

Yaklaşık ondokuzuncu yüzyılın son bölümünde Osmanlı yönetiminin bütün Kürt eyaletlerine yayılmasının belli başlı bir sonucu modern okulların açılması oldu. Bu okullar eski geleneksel ruhban [medrese] ve aristokrat

* Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı / ORCID: 0000-0003-1083-8133 / sehmukskurt@gmail.com

Geliş tarihi: 6 Mart 2021 / Kabul tarihi: 14 Haziran 2021.

¹ Cumhuriyet döneminde Kürtlerin eğitim sistemi içinde ve dışında geliştirdikleri stratejiler için Bkz. Beltekin, N. (2012). *Özdeşleşme Sürecinde Okul ve Bilgiyle İlişki: Kürt Politik Aktörlerin Eğitimsel Deneyimleri Üzerine Bir Araştırma*. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Politikası Anabilim Dalı. Ankara: Ankara Üniversitesi.

[emir ve prensler] okur-yazar kitesinden farklı olan yeni bir aydın sınıfı yetiştirdi. ... [Kürt] edebî gelişme[si]nin ilk yüzyıllarındaki [16. yy.-19. yy] okuma çevresi küçük ve esasen ruhban sınıfından gelmelerdi. Ancak on-dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde, okuryazarlık gelişti ve laik yeni bir aydın sınıfı doğdu.

Nitekim 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'daki modern eğitim kurumlarında ve imparatorluğun diğer merkezlerinde eğitim gören Kürtler, başta İstanbul olmak üzere Kahire, Diyarbakır ve Süleymaniye gibi merkezlerde yaptıkları basın, yayın ve eğitim çalışmalarıyla yukarıda belirtilen durumu teyit eden faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu çalışmaları *dil planlaması* faaliyetleri, özellikle *maddi dil planlaması* ve *edinim planlaması* kategorileri çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Benzeri faaliyetler hem ilk oluşları hem de içerikleriyle Kürt ulus bilincinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır (Malmısani, 2010). İlk Kürt gazetesi *Kurdistan* (1898)'den, *Jin* (1919), hatta *Havar* (Çağrı) (1932-1947) dergisine kadar birçok süreli yayın, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde modern kurumlarda eğitim gören Kürt aydınlarının eseridir. Bu yayınlar Kürtleri dönemin siyasi ve sosyal durumu hakkında bilgilendirmeyi görev addederek onları aydınlatmayı hedeflemişlerdir. Bu bilgilendirmeler esasında Kürtlerde dil bilinci oluşturmayı hedeflemişlerdir. Zira dil bilinci, millet bilinci oluşturulmasının temeli sayılmıştır.

İlk Kürtçe gazete olan *Kurdistan* gazetesinin kurucusu Mikdad Midhat Bedirhan (1856-1914) daha ilk sayıdaki yazısında gazetesinin arkasındaki temel motivasyonu şu şekilde özetlemektedir: Dünyada olup bitenleri Kürtlere, Kürtçe aktarmak, onları uyarmak, Kürtler arasında okur yazar nüfusun oranını arttırmak, bunun için de Kürtler arasında okullaşma oranını arttırmak.² Bu motivasyon aslında Osmanlının son döneminde kurulan pek çok dernek ve cemiyetin tüzüğü ile bu kurumların yayın organları olan gazete ve dergilerdeki bildiri ve yazılarda çok kere tekrar edilmektedir.³

² “Dünyada ne kadar Müslüman (millet) varsa, hepsinin köylerinde ve şehirlerinde okulları, medreseleri ve dergileri vardır. Dünyada olup bitenleri dergiler(i) yazar. Ben Kürtlere çok üzülüyorum. Onlar pek çok kavimden daha akıllı ve zekidirler, efendidirler, dinlerinde doğru ve sağlamdırlar, güçlüdürler fakat diğer kavimler gibi okuryazar değiller, zengin değiller, dünyada neler olup bittiğini, komşuları Rusların nasıl olduğunu, ne yapacağını bilmezler. Bu yüzden ben, Allah yolunda bu dergiyi yazdım (çıkardım). Allah tealanın izni ile bundan sonra her on beş günde bir bir sayı çıkaracağım. Adını da *Kurdistan* koydum... Bu gazetede ilim ve marifetten bahsedeceğim; Kürtlere nerede eğitim alınacağını, nerede iyi medrese ve okullar olduğunu göstereceğim; nerede savaş olduğunu, büyük devletlerin neler yaptıklarını, nasıl savaşıklarını, nasıl ticaret yaptıklarını, hepsini anlatacağım.” Mikdad Midhat Bedirhan, *Kurdistan*, 1. ss. 3-4. haz. M. E. Bozarslan, c.1 ss. 111-112.

³ *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* dergilerindeki muhtelif yazılarda bu konular sıklıkla işlenmektedir.



İstanbul'da yüksek öğrenim gören Kürt öğrenciler tarafından 1912 yılında kurulan Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti⁴ (Hêvî) dönemin İstanbul'daki pek çok Kürt aydın ve memurun da desteğini almıştır. 1912-1914 ve 1919-1921 olmak üzere Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında denk gelen iki ayrı dönemde örgütlenen Hêvî, ilk dönemde *Rojî Kurd*, *Hetawî Kurd* ve sayılarına ulaşamayan *Yekbûn* adlı üç dergi, ikinci dönemde ise *Jîn* adlı bir dergi yayınlamıştır. Böylelikle Hêvî, amaçları ve faaliyetleri itibarıyla Osmanlı'nın son dönemindeki Kürt aydınlanmasına en büyük katkısı sağlamış organizasyonlardan biridir (Malmisanij, 2002:52; Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 40). Bu çalışmada Hêvî'nin birinci dönem yayın organları olan *Rojî Kurd* (1913) ve *Hetawî Kurd* (1913-1914) dergilerinin içerikleri analiz edilerek bu içeriklerden Kürtçe dil ve eğitime odaklanan yazılardaki tartışmalar incelenmiştir. Böylece o dönemde revaçta olan tartışmalar ışığında Kürtçe için düşünülen ve hayata geçirilen dil planlaması faaliyetleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmamızda öncelikle “dil planlaması” ve “dil planlaması kategorileri” sunulmuştur. Daha sonra *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* dergileri kısaca tanıtılmıştır. Akabinde bu dergilerde yer alan dil ve eğitim tartışmaları, dil ve eğitim temaları altında kategoriler ve alt kategorilere ayrılmış ve ilgili tartışmalar dil planlaması kategorileri ışığında yorumlanmıştır.

II. Dil Planlaması ve Dil Planlaması Kategorileri⁵

Dil planlaması genel olarak “ulusal arenada dil sorunlarına çözüm bulmak için organize bir arayış” olarak tanımlanmaktadır (Fishman, 2006). İlk olarak Einar Haugen tarafından bir makalede kavramsallaştırılan dil planlaması, ulus devletler tarafından benimsenen politikalara bağlı olarak pratikte farklılaşır (Kloss, 1969; Cooper, 1989). Bir diğer ifade ile dilsel ve kültürel açıdan asimilasyonist politikalar benimseyen devletler dil planlamalarını farklı dillerin asimilasyonu yönünde kurgularken, çok dilliliği benimseyen devletler devletin sınırları içerisinde yer alan çok dilliliği korumak için dil planlamasına girişirler. Ricento'nun ifadesiyle, “[g]enel olarak diller ve özelde herhangi bir dile dair ideolojiler, dil politikaları ve bu politikaların pratikteki yansımaları üzerinde gerçekçi etkilere sahiptir ve dil planlama ve politikalarını geliştirmede neyin mümkün olup olmadığını büyük ölçüde belirler” (Ricento, 2006: 9).

Dil planlaması siyasi, ekonomik ve sosyal yönleri, hedefleri ve sonuçları olan ve her zaman dilden daha fazla anlam ifade eden bir dizi teori ve uygulamadır (Ricento, 2006: 8). Bu bakımdan dil planlaması ulus devletler ve ulus inşa sürecindeki topluluklar için de farklılık arz etmektedir. Modern ulus devletler belirle-

⁴ Bu cemiyetin kuruluşu, faaliyetleri, şubeleri, beyannameleri ve yayın organları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Malmisanij. *Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti: İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği*, Avesta: İstanbul, 2002.

⁵ Bu altbaşlık büyük oranda yazarın doktora tezinin Giriş bölümüne dayanmaktadır. İlgili tez için bkz. Kurt, Şehmus. *Türkiye'de Kürtçe Öğretim Deneyiminin İncelenmesi (1968-2018)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Diyarbakır, 2020.

dikleri resmi dilleri standartlaştırma ve yaygınlaştırma faaliyetleri amacıyla dil planlaması yaparken, ulus olma yolundaki etnik topluluklar dillerini canlandırmak ve üyeleri arasında milli bilinci tesis etmek için dil planlaması faaliyeti yürütürler. Cooper'ın (1989 akt. Hornberger, 2006) dil planlamasının uygulayıcı, araç ve amaçlarını özetleyen tanımıyla, dil planlaması, bazı aktörlerinin (devlet veya entelektüellerin) bir grup insanın (ulus veya dil topluluğu) davranışlarını (dil tercihlerini) belirli hedefler (ulus inşası, ulusal birlik veya tektipleştirme) doğrultusunda çeşitli kurum, kuruluş veya araçlarla (okul, medya) değiştirmek için uğraştıkları bir süreçtir. Bu nedenle, dil planlaması kavramının ilk dönemde ifade edildiği gibi dil standardizasyonu ile sınırlı olmadığı ve bundan çok daha fazlasını ifade ettiği aşıkardır.

Yukarıda dil planlaması ile ilgili aktarılan bilgilere ek olarak, dil planlamasının işleyebilmesi için ister devlet düzeyinde ister azınlık gruplar düzeyinde olsun, her zaman “planlı olması” gerekmez. Harold Schiffman (1996; 2006: 112) “dilsel kültür” (linguistic culture) şeklinde kavramsallaştırdığı kodlar sayesinde “yazılı olmayan, gizli, fiili, gayri resmi ve tabandan tavana” bir dil planlamasının mümkün olduğunu gösterir. Bir dil topluluğunun veya ulusunun dille ilişkilerini etkileyen “fikirlerin, değerlerin, inançların, tutumların, önyargıların, mitlerin, dini inançların ve diğer tüm kültürel ‘bagajların’ toplamı” olan dilsel kültür, belirli bir dilin kodlamasını ve nesiller arası aktarımını etkilediği gibi yazılı dili ve okuryazarlığı da etkileyerek dil planlamasının ve bu planlamaların pratikteki sonuçlarını belirler (Schiffman H., 2006: 112). Dilsel kültür, hem devlet düzeyinde hem de ulusal azınlıklar düzeyinde geliştirilen dil politikalarının ve dil planlama uygulamalarının asıl ve ne derece başarılı veya başarısız olduğunu açıklamada yardımcı olabilir. Çünkü kağıt üzerinde ve hukukta mükemmel görünen bazı dil politikaları uygulama düzeyinde istenilen sonuçları vermeyebilir veya tam tersi durumda, belirli bir dil politikası ve dil planlama faaliyeti bulunmayan bazı bölge ve devletlerde veya azınlık gruplarda dilin korunması, sadeleştirilmesi, yaygınlaştırılması ve nesiller arası aktarımı mümkün olabilir (Schiffman H., 2006: 117-120).

Farklı aktörler tarafından değişik amaçlarla uygulanan dil planlaması üç kategoride ele alınmaktadır. Heinz Kloss tarafından önerilen tipoloji ile (1969: 81 akt. Hornberger, 2006: 28), dilin iç yapısını geliştirmeyi ve değiştirmeyi amaçlayan “maddi/içsel planlama” (corpus planning), dilin kullanım alanlarına yönelik olan “statü/dışsal planlama” (status planning) ve Robert L. Cooper'ın kavramsallaştırmaları olan ve dil topluluğunu oluşturan bireylerin dili edinmesi, öğrenmesi ve kullanması ile ilgili planlamayı ifade eden “edinim planlaması” (acquisition planning) (Cooper, 1989 akt. Hornberger 2006, 28).

Maddi/içsel dil planlaması, bir kurum, kişi veya kişiler tarafından yapılacak yeni teknik terimlerin üretilmesi, kelimelerdeki telaffuz düzenlemeleri, alfabe değişikliği veya standardizasyonu, dilin yabancı kelimelerden arındırılması, sözlük hazırlama, ortografi ve imla kuralları gibi alanlarda yapılan çalışmalarla dilin iç yapısında değişiklik, basitleştirme ve yenileme işlemlerini kapsar. Genellikle uzun yıllar boyunca yabancı dillerin etkisi altında olan dillerde, özleştirme (puri-



fication) olarak adlandırılan bir süreçle yabancı kelimeler ve terimler yerine varsa dildeki karşılıkları kullanılır veya dilin olanakları kullanılarak yeni kelimeler üretilir. Bu süreç, Fransız Dil Akademisi (Académie Française) ve Türk Dil Kurumu'nun (TDK) faaliyetleri gibi devletin imkanlarıyla yürütülebileceği gibi - özellikle azınlık uluslarda veya dil gruplarında- belirli bir aydın sınıfının önderliğinde de yürütülebilir (Kloss, 1969: 81; Cooper, 1989). Aydın bir sınıf tarafından yürütülen maddi planlamaya örnek olarak Osmanlı'nın son döneminde bir takım aydınların öncülüğünde ortaya çıkan Yeni Lisan Hareketi, 20. yüzyıl ortalarında İbrani dilinin canlandırılması ile Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de Kürtçe için yürütülen çalışmalar sayılabilir (Sidal 2019; Kurt, 2020).

Bir diğer dil planlama kategorisi, herhangi bir dilin diğer dillere karşı konumunu ve başta eğitim ve siyaset olmak üzere devlet ve hükümet alanında, iş hayatı ve medyada kullanımını düzenlemekle ilgili olan statü planlamasıdır. Bu dil planlaması kategorisi, dilin yapısında değişiklikler ve yenilenmeler anlamına gelen maddi planlama ile ilgili değildir, ancak planlanacak dilin en azından ilk aşamada maddi olarak planlanması gerektiğinden bu planlamanın öncülü olduğu söylenebilir (Kloss, 1969: 81). Robert Cooper (1989: 32-33) Filistin'deki okullarda İbranice dilinin eğitim dili olarak belirlenmesini dil durumu planlamasına örnek olarak verirken, daha önceki canlandırma hareketleri sonucunda İbranice'nin maddi bir planlamadan geçtiğinin farkındadır. Haugen tarafından 1969'da önerilen belirli bir lehçenin planlanması olan seçimin aşamaları, o lehçedeki normun kodlanması olan kodlama (codification), kodlamanın uygulanması (implementation) ve uygulamanın yaygınlaştırılması olan "genişletme" (elaboration) hem maddi dil planlaması hem de statü planlamasının aşamalarıdır (Cooper, 1989: 32).

Dil planlamasının son kategorisi olan *edinim planlaması*, Cooper'ın (1989: 33-34) dil planlama literatürüne eklediği bir kavramdır. Cooper, bu kavram ile dil planlamasının özellikle eğitim ve medya aracılığıyla yeni kullanıcılara ulaşmayı hedeflediğini ifade etmektedir. Ona göre, tüm dil planlama faaliyetlerinin birincil hedefi olan dili yaygınlaştırma, tamamen statü planlaması faaliyetleri kapsamında değerlendirilemez. Dilin kullanım alanlarının belirlenmesi ve genişletilmesi statü planlaması kategorisinde değerlendirilebilir, ancak dilin kullanıcı ve konuşucu sayısını artırmayı amaçlayan faaliyetler yeni bir kategori olan edinim planlaması kategorisi altında değerlendirilmelidir. Çünkü bir dilin konuşmacı sayısı sadece o dilin kullanım alanlarını genişletmekle kalmaz, aynı zamanda dil etkileşimi sayesinde dilin yapısını da etkiler. Bu nedenle, dilin yapısı, kullanımı ve edinimi birbiriyle ilişkili kategorilerdir ve herhangi bir kategorinin planlayıcıları diğer ikisini göz önünde bulundurmak zorundadır (1989: 33).

III. *Rojî Kurd* Dergisi⁶



Rojî Kurd dergisinin ilk sayısının kapağı

Hêvî'nin yayın organı olarak ilk sayısı Miladi 19 Haziran 1913, son sayısı 12 Eylül 1913 tarihinde yayınlanan *Rojî Kurd* (Kürt Güneşi) dergisi bir aylık periyotlar halinde toplam dört sayı yayımlanmıştır. Osmanlı Türkçesi ve Kürtçe (Kurmanci ve Sorani lehçeleri) olmak üzere iki dilli bir yayın yapan dergideki yazıların tamamı Arap alfabesi ile yazılmıştır. *Rojî Kurd* dergisinde 62 düzyazı ve 7 şiir olmak üzere toplam 69 metin yer almaktadır. Düzyazılardan 32 tanesi Osmanlı Türkçesi ile yazılmış iken 30 tanesi de Kürtçe (21 Kurmanci, 9 Sorani) ile yazılmıştır. Derginin her dört sayısında yer alan 7 şiir de Kürtçe (4 Kurmanci, 3 Sorani) yazılmıştır. Yayın yönetmeni Süleymaniyeli Abdülkerim olan derginin dört sayısında biri imzasız, biri müdüriyet imzalı olmak üzere toplam 35 farklı yazar ve

şairin dergiye katkıda bulunduğu görülmektedir. Bu yazarlar arasında dönemin Kürt aydınlarının çoğu da yer almış ve Kürtçe veya Türkçe yazılar ile katkı sağlamıştır. Bunlar arasından Abdullah Cevdet (1869-1932), İsmail Hakkı Babanzâde (1876-1913), Mehmed Salih Bedirxan (1874-1915), Halil Hayali Modan (1865-1946) dergiye katkı sunan başlıca yazarlar arasında sayılabilir (Malmîsanîj, 2002:138-146; Kürt Çalışmaları Grubu, 2013: 61-68). *Rojî Kurd* dergisinde yer alan yazıların konu dağılımına bakıldığında zaman ana dilin önemine yapılan vurgu açıkça görülmektedir. Dil planlaması faaliyetleri çerçevesinde aşağıda daha detaylı inceleyeceğimiz dil ile ilgili yazıların yanı sıra eğitim, tarih, vatan sevgisi, birlik ve dayanışmanın önemi, kadının toplumdaki yeri, milliyetçilik gibi konular *Rojî Kurd* dergisindeki yazılarında en çok işlenen ve üzerinde durulan konulardır (Kürt Çalışmaları Grubu, 2013: 43-52).

IV. *Hetawî Kurd* Dergisi⁷

Rojî Kurd dergisinin yayınlarının durmasından sonra Hêvî tarafından çıkarılan bir diğer dergi *Hetawî Kurd* (Kürt Güneşi) olmuştur. Bir önceki dergiyi çıkaran

⁶ *Rojî Kurd* dergisi üzerine yapılan kapsamlı bir çalışma için bkz. Kürdoloji Çalışmaları Grubu. *Yüzüncü Yılında Rojî Kurd -1913*, İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2013.

⁷ *Hetawî Kurd* dergisi üzerine yapılan kapsamlı bir çalışma için bkz. Ahmet Alan. *Hetawî Kurd (1913-1914)*. İstanbul: Avesta, 2016.



ekip tarafından yayınlanan *Hetawî Kurd* dergisinin 1913-1914 yılları arasında en az 10 sayı yayınlandığı biliniyorsa da sadece 1, 2, 3, 4, 5 ve 10. sayıları elde edilebilmiştir.⁸ Abdulaziz Baban'ın sahip olduğu dergide 43 farklı yazarın düzyazı veya şiirleri yayınlanmıştır. *Hetawî Kurd* dergisi dönemin ruhuna uygun olarak çok dilli bir yayıncılık gerçekleştirmiştir. Dergideki yazılar Osmanlı Türkçesi ve Kürtçe (Kurmançî ve Soranî) dillerinde ve Arap harfleri ile kaleme alınmıştır. *Hetawî Kurd* dergisindeki konu dağılımına bakıldığında bir önceki yayın gibi burada da sosyal ve siyasal konuların yanı sıra dil ve eğitim tartışmalarına geniş bir yer verilmiştir. Bu yazıların yanı sıra *Hetawî Kurd* dergisinde *Kürdistan Mektupları* başlığı altında Kürdistan coğrafyasını topografik, ekonomik ve beşeri yönden tanıtıcı yazılara yer verilmiştir (Malmîsanij, 2002;150-160, Serfiraz, 2012; Alan, 2016:43-48).

V. Rojî Kurd ve Hetawî Kurd Dergilerinde Dil Tartışmaları ve Maddi Dil Planlaması Faaliyetleri

Hêvî'nin birinci dönem yayın organlarında dil tartışmalarına bakıldığında zaman bu tartışmaların özellikle maddi dil planlaması faaliyetlerine yoğunlaştığı görülmektedir. Genel olarak Kürtçenin standart bir yazı dili haline getirilmesi, bunun içinde Kürtçenin ses yapısına en uygun alfabenin seçilmesi, o dönem kullanılmakta olan Arap alfabesinin adapte edilmesi veya Kürtçe için tamamen yeni bir alfabenin geliştirilmesi talep ve tavsiye edilmektedir. Bunun yanı sıra *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* sayfalarında Kürtçe için dilbilgisi ve sözlük çalışmaları yapılması ve böylece Kürtçenin lehçe ve bölge farklılıklarından uzaklaştırılarak standart bir dil haline getirilmesine yönelik yazılara da sık sık rastlanmaktadır. Bu yazılarda dil ulusal uyanışın sağlanmasının, aydın sınıf ve halk tabakası arasında ulus bilincinin yerleşmesinin ve böylece uluslaşmanın anahtarı olarak da görülmektedir. *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* sayfalarında ayrıca dilin standartlaşması ve bu standart dilde başta okul kitapları olmak üzere neşriyatın edinim planlamasındaki rolü üzerinde duran yazılar da bulunmaktadır. Aşağıda *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* sayılarından verilecek örnekler ışığında, kategoriler ve alt kategoriler

⁸ *Hetawî Kurd* dergisinin sayılarının adeti, bu dergi üzerine çalışmaları bulunan Malmîsanij (2002), Mesud Serfiraz (2012) ve Ahmet Alan (2016) tarafından derginin elde edilen sayılarının kapakları üzerinde ve birinci sayfalarında yer alan bilgilere dayanılarak aktarılmıştır. Fakat 10. sayıda yer alan bazı yazılardaki bilgiler ve önceki sayılara, özellikle 4-5. sayıdaki yazılara, yapılan göndermelerden yola çıkarak bu sayının aslında 4-5. sayıdan sonra yayınlanan 6. sayı olabileceği ihtimali bulunmaktadır. Her ne kadar ilgili sayının üzerinde 10. sayı yazılı olsa da, bize göre bu, büyük ihtimalle matbaadan kaynaklanan bir baskı hatasıdır. Zira derginin bir önceki sayısı, yani 4. sayıdan sonra yayınlanan sayı 5. sayı olması gerekirken, bunun yerine sayı kapağında "Sayı 4-5" yazmaktadır. Zaten 4. sayısı yayınlanmış bir derginin aynı sayıyı içeren birleşik sayı çıkarmasının hiçbir mantığı yoktur ve bu da büyük ihtimalle baskı hatasıdır. Bu konuda görüşüne başvurduğumuz Malmîsanij, bazı orijinal sayılarda hata olabileceğini ve bunun gazete ve dergilerde rastlanan bir durum olduğunu ifade etmiştir (Malmîsanij, e-posta yolu ile yazışma, 11.06.2021).

şeklinde, yukarıda özetlenen tartışmaların boyutuna ve dil planlamasındaki önemine odaklanacağız.⁹

A. *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* Dergilerinde Kürtçe Alfabe Meselesi

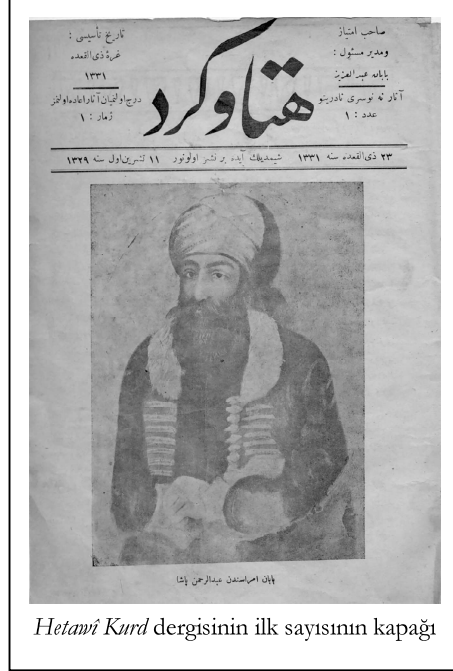
Alfabe tartışmaları gerek *Rojî Kurd* gerekse ardılı olan *Hetawî Kurd* dergisinde en çok işlenen konulardandır. Bu konu hem dergilerin düzenli yazarları hem de dergi sayfalarında sık sık yer verilen okur mektuplarında farklı boyutları ile pek çok kez işlenmektedir. Her iki dergideki alfabe tartışmalarına yer veren yazılara yakından bakıldığında bu yazıların şu alt kategoriler altında toplandığı görülecektir: a) Kullanımda olan Arap harflerinde küçük değişiklikler yaparak Kürtçeye en uygun hale getirmek; b) Arap harflerini esas alan, fakat yepyeni bir alfabe; c) Arap harflerini tamamen terk etmek ve Kürtçeye uygun daha iyi bir alfabe oluşturmak; d) Latin veya Ermeni harflerini esas alarak yeni bir alfabe oluşturmak. Alfabe ile ilgili yazılardaki tartışmalar, hem maddi dil planlaması hem de edinim planlaması kategorileriyle ilgili tartışmalardır. Zira standart bir alfabe ile dilde daha rahat ve kısa sürede okuyazar olunabileceği iddia edilmekte ve böylece yazılı dilin daha kolay meydana geleceği, bunun da eğitim yoluyla en uzak köyle-re bile yayılacağı dile getirilmektedir.

Alfabe meselesine dair tartışmalar KTHC'nin ilk yayın organı olan *Rojî Kurd* dergisinin daha ilk sayısında kendisine geniş yer bulmaktadır. Bu konudaki ilk yazı, dönemin en önemli entelektüellerinden olan Doktor Abdullah Cevdet'in "Bir Hitap" başlıklı makalesidir. Abdullah Cevdet, Kürtlere bir tarihe ve ideale sahip olmalarını salık vermektedir: "Öncelikle okuyazarların oranını en azından yüzde kırka çıkarmaya çalışılmalı" bu hedefi gerçekleştirmek için her şeyden önce "... şimdiye kadarki eski, köhnemiş harfleri terk edip yerine yedi sekiz yaşında bir çocuğun bir ay zarfında doğru okuyup yazmayı öğrenmesine uygun yeni harfleri kabul etmek gerekir" (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 241-43). Abdullah Cevdet buradaki alfabe değişikliğinin nasıl ve kimler tarafından yapılması gerektiğini belirtmez. Fakat onun gibi etkili bir aydından gelen bu kadar kökten bir değişiklik talebinin, *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* dergilerinde yer verilen sonraki alfabe tartışmalarına bir zemin hazırladığı söylenebilir.

⁹ *Rojî Kurd* dergisinden yapılan doğrudan alıntılarda Türkçe metinler için Kürdoloji Çalışmaları Grubu (2013)'un sadeleştirdiği metinler kullanılırken; Kürtçe metinlerin çevirisi ise yine bu çalışma grubunun transkripsiyonu esas alınarak tarafımızca yapılmıştır. *Hetawî Kurd* dergisinden yapılan alıntılar için ise Ahmet Alan'ın (2016) yaptığı çalışmadaki transkripsiyon kullanılmıştır. Bu transkripsiyondaki Osmanlı Türkçesi metinleri olduğu gibi aktarılırken Kürtçe metinler tarafımızca çevrilerek aktarılmıştır. Bu nedenle alıntılarda dergilerin orijinal sayfa numaraları yerine, Kürdoloji Çalışmaları Grubu (2013) ve Alan (2016)'daki transkripsiyonların yer aldığı ilgili sayfa numaraları verilmiştir.



Abdullah Cevdet, kendi alfabe değişikliği teklifinin nasıl hayata geçirilmesi gerektiği hakkında yazmamış olsa da *Rojî Kurd*'ün ilk sayısında Süleymaniyeli Mesud (Fanîzade Mesûd, 1889-1979) isimli yazar, Kürtçe için temelde Arap harflerine dayanan 40 harflik bir alfabe önermektedir. Mesud, o dönemde Kürtçe için kullanılan Arap harflerinin, çok sayıdaki yazım şekillerinden dolayı okuma yazmayı geciktirdiğini iddia ederek, bunların yerine Arap alfabesinde “mevcut şekillerden her bir harf için yalnız bir şeklin seçilmesi ve diğerlerinin kullanılmamasını” önererek “... her yerde kullanılmaya uygun olan ve daima her matbaada mevcut olan” şekillerin okuma yazmayı ve dolayısıyla standart yazı dilini geliştireceğini ifade etmektedir (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 254-55).



Alfabe meselesi *Rojî Kurd*'ün ikinci sayısında da pek çok yazıda işlenen bir konudur. Bu sayının daha ilk yazılarından biri olan Bulgaristanlı Togan imzalı “Milletinize Karşı Vazîfeniz” başlıklı ve “Kürd Münevver Gençliğine” hitaplı yazıda eğitim ve dil konusu işlenmektedir. İlgili yazıda Kürt gençlerine memleketlerine dönüp eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütmeleri tavsiye edilmektedir. Togan’a göre bu hususta karşılaşacakları ilk mesele, alfabe meselesi olacaktır. Fakat yazar, kolay olmadığını söylemesine rağmen çözüm için herhangi bir tavsiyede bulunmadığı alfabe meselesinin hallini yine Kürt gençlerine havale ederek, gençlere ne kadar güvendiğini ifade etmektedir (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 260-62). *Rojî Kurd*'ün ikinci sayısında alfabe tartışmalarına değinen bir diğer yazı, M. S. Azîzi (Mehmed Salih Bedirhan, 1874-1915)¹⁰ tarafından kaleme alınmıştır. Alfabe tartışmalarına somut bir öneri getiren “Hurûfumuz ve Teshîl-i Kırâ’at” (Alfabemiz ve Okumayı Kolaylaştırma) başlıklı ilgili yazıda Azîzi, “Kürtçe için yeni ve sade bir okuma yazma şekli araştırmak ve hazırlamak” meselesinin kendisini her zaman düşündüren bir mesele olduğunu dile getirdik-

¹⁰ M. S. Azîzi, Mehmet Salih Bedirhan'ın müstear isimlerindendir. *Rojî Kurd* dergisinin en üretken yazarlarından olan M. S. Bedirhan ayrıca Ebû Rewşen, Babê Rewşo, Salih Avnî Bedirhan müstear isimleri ile de yazılar yazmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Kürdoloji Çalışmaları Grubu. *Yüzüncü Yılında Rojî Kurd -1913*, İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2013, s.88.

ten sonar Tamîm-i Maârif ve Islâh-ı Hurûf Cemiyeti'nin¹¹ (TMIHC) hazırlamış olduğu yeni alfabeyi gördüğünü ve ilgili alfabenin Kürtçeye de uygun olacağını belirtmektedir. TMIHC'nin hazırladığı yeni alfabede bilinen Arap harflerine 8 yeni harfin eklendiğini bildiren yazar, bu yeni harfleri de okurlarla paylaşmaktadır. Azîzi'ye göre bu “yeni tarz alfabe ... en kabiliyetsiz ve kara cahil bir insanın bile en fazla 3-4 ay içinde okuyup yazabilecektir” (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 269-70).

Yine *Rojî Kurd*'ün ikinci sayısında bu sefer TMIHC'nin dergiye gönderdiği ve kendi hazırladığı alfabeyi tanıttığı bir yazı yer almaktadır.¹² Bu yazıda İslam kavimlerinin geri kaldıkları tespiti yapılmakta ve bu geri kalmışlığın sebebi olarak da alfabe meselesinin başat rol oynadığından bahsedilmektedir. İlgili yazıda alfabe meselesinin Latin alfabesine geçmeyle hallinin mümkün olmayacağı çünkü o alfabenin hem İslam kavimlerinin dillerine uygun olmadığı hem de böyle bir değişikliğin İslam toplumlarını dinden ve *Kur'an*'dan uzaklaştıracağı üzerinde durmaktadır. Yazıya göre en uygun durumun var olan Arap harflerinin İslam kavimlerinin dillerine uygun hale getirmek olduğu ve Kürtçe için de mahreç ve tonlamadan dolayı en uyumlu alfabenin -adapte edilmiş- Arap alfabesi olduğu dile getirilmektedir (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 270-73). Arap harflerinin terk edilmesinin sakıncalarına değinen bir diğer yazar ve düşünür de Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913)'dır. Diğer milletlerden farklı olarak Kürtlerin her şeyden önce alfabe meselesini halletmesi gerektiğini belirten Babanzâde, bunun yolunun da Arap harflerinin terkinden ziyade, bu alfabenin Kürtçeye en uygun hale getirilmesinde yattığı fikrini savunmaktadır (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 282-84). Alfabe meselesinde neredeyse *Rojî Kurd*'ün bütün sayılarında işlenen bir konu olduğunu daha önce belirtmiştik. Nitekim derginin üçüncü sayısında M. X (Modanî Xelîl-Halîl Hayalî Modan, 1865-1946) “Ziman (Dil)” başlıklı yazısında nerdeyse bütün dil planlaması kategorilerini içeren bir faaliyet listesi sıralamaktadır. Bu listenin ilk sırasında maddi dil planlama çalışmalarının en önemli ayağı olan “yeni bir tarz alfabe” yer almaktadır (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 270-73).

Rojî Kurd'ün ardılı olan *Hetaw-i Kurd* dergisinde daha ziyade eğitim tartışmalarına dair yazılar yer alırken alfabe tartışmaları nispeten daha azdır. Fakat yine de *Hetaw-i Kurd*'ün ikinci sayısında Mevlanazâde Rîfat'ın dergi merkezine gönderdiği yazı, alfabe meselesinde en farklı öneriyi getirmektedir. Yazar, Kürtlerin ve

¹¹ Tamîm-i Maârif ve Islâh-ı Hurûf Cemiyeti, Arap harflerinin düzenlenerek Osmanlı unsurlarının diline uygun hale getirmek için kurulmuş bir cemiyettir. Aslan, Taner. ‘İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet’e Tesirleri’, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 21, Ağustos 2008, s. 359. Akt. Kürdoloji Çalışmaları Grubu. *Yüzüncü Yılında Rojî Kurd -1913*, İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2013, s. 269.

¹² Öyle anlaşıyor ki M. S. Azîzi, yayımlanmadan önce gördüğü bu yazı üzerine ‘Hurûfumuz ve Teshîl-i Kırâ’at’ başlıklı yazısında Tamîm-i Maârif ve Islâh-ı Hurûf Cemiyeti'nin alfabetesini tanıtarak bu konu hakkında fikirlerini dile getirmiştir. Tamîm-i Maârif ve Islâh-ı Hurûf Cemiyeti'nin bu alfabesi *Rojî Kurd*'ün üçüncü sayısında Melayê Bateyî (1670-1750?)'nin *Mevlîd-i Nebî* adlı eserinin ilk bölümüne tatbik edilmiştir. Bkz. Kürdoloji Çalışmaları Grubu. *Yüzüncü Yılında Rojî Kurd -1913*, İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2013, s. 197.



Ermenilerin Urartulardan geldiğini iddia etmekte ve bu iki halkın birliğini savunmaktadır. Aynı şekilde Ermeniler gibi Kürtlerin de eski alfabeleri olan Urartu alfabesini yenileyerek kullanmalarını ve bu alfabe ile dilbilgisi ve sözlük hazırlamalarını önermektedir (Alan, 2016: 161-62). Maddi dil planlaması ve edinim planlaması faaliyetlerinin en önemli ayağı olan alfabenin standartlaştırması veya yeni bir alfabe oluşturma tartışmalarının *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* dergilerinde sıklıkla işlenen bir konu olması, dahası bu meselenin sadece tartışma ve gündemde tutma sınırlarını aşarak bazı somut alfabe önerileri haline gelmesi, Osmanlı son dönem Kürt aydınlarının Kürtçenin standartlaşması ve bu standardın yaygınlaştırılması çalışmalarının Kürtçe gibi pek çok kullanım alanından mahrum olan bir dil için önemini farkında olduğunu göstermektedir. *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* dergilerindeki alfabe meselesi tartışmalarını, sonraki dönemde Kürtçe için yapılan alfabe çalışmaların öncülü sayılabilir (Sidal, 2019; Kurt, 2020).

B. *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* Dergilerinde Kürtçe Dilbilgisi ve Sözlük Hazırlama Önerileri

Rojî Kurd ve *Hetawî Kurd* dergilerinde alfabe tartışmalarından sonra en çok işlenen konulardan biri, Kürtçe için bir dilbilgisi kitabı (qewaîd, sarf ve nahv) ve Kürtçe sözlük (kamus) hazırlama önerileridir. Bir dilin maddi/dışsal planlaması için ortak ve standart bir alfabe ne kadar elzemse, bu dilin dilbilgisi kurallarının belirlenmiş olması ve bir kitap halinde toplanması ile söz dağarcığının kayıt altına alınması da o kadar gereklidir. Bunun farkında olan dönemin Kürt aydınları Kürtçenin devamlılığının sağlanarak sonraki nesillere aktarılması, yazı dili olarak gelişmesi ve eğitim öğretimde kullanılmasının kolaylaşması için Kürtçenin kurallarının belirlenmesini ve bu kuralların kitap halinde yayınlanmasını pek çok yazıda dile getirmişlerdir. Bu konu *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* dergilerinde düzenli olarak yazan yazarların yanı sıra okur mektuplarında da sık sık tekrarlanmıştır.

Kürtçe için bir dilbilgisi kitabı hazırlama önerilerinin ilki M. S. Azîzi tarafından yapılmaktadır. Azîzi, *Rojî Kurd*'ün 2. sayısında yer alan "Alfabemiz ve Okumayı Kolaylaştırma" adlı yazısında alfabe seçiminden sonra, "... Kürtçe dilbilgisi kurallarının kitap hâline getirilmesine çalışılmalıdır" diyerek bunu yapacak uzmanlarından da gayretlerini esirgememelerini rica etmektedir (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 269-70). Babanzâde İsmail Hakkı da *Rojî Kurd*'ün 3. sayısındaki yazısında alfabe meselesinin hallinden sonra en öncelikli konunun Kürtçe için en gerekli kitaplar olan "dilbilgisi kitaplarını yazmak" ve "sözlük hazırlamak" olduğunu vurgulayarak bunların yapılmasının "öğrenme ve bilgi" için zarurî olduklarını ifade etmektedir (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 283). Benzer şekilde M. X. de aynı sayının Kürtçe bölümünde yer alan "Zîman (Dil)" başlıklı yazısında alfabeden sonar en elzem konunun Kürtçe için sözlük ve dilbilgisi kitabı hazırlamak olduğunu sıralamaktadır (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 186-87). Dilbilgisi kitabının Kürtçe için önemine değinen bir diğer yazar

da Benî Erdelanî Ehmed Muhsîn (Mehmed Mîhrî Hilav, 1889-1957)'dir. Muhsîn, *Rojî Kurd*'ün 4. sayısında yer alan “Le Tarîkî Bo Ronakî (Karanlıktan Aydınlığa)” adlı makalesinde tüm “şirinlik ve zerafetine” rağmen Kürt dilinin dilbilgisinin kayıt altına alınmamasından dolayı Kürtlerin [yazı dili olarak] Farsça, Türkçe ve diğer dilleri öğrenmeye vakit ayırdıklarından yakınmaktadır. Muhsîn'e göre eğer Kürtler kendi dillerinin dilbilgisi kurallarını belirleyip kayıt altına almayla çalışırlarsa hem başka bir dil öğrenmek mecburiyetinden kurtulurlar hem de kendi dillerini yok olmaktan kurtarırlar (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 220-21).

Kürtçenin dilbilgisi kurallarının belirlenerek bir kitapta toplanması fikri *Rojî Kurd* ve *Hetavî Kurd* dergilerinde düzenli biçimde yazan yazarların dışında dergilere gelen okur mektuplarında da kendisine yer bulmaktadır. Bu mektuplardan biri, Bağdat'tan gelen bir okur mektubudur. Müntesib-i Hukuktan M. A. Mahmud imzalı mektupta Kürt dili için bir dilbilgisi (kavaid) düzenlenmesini ve böylece “lisanın ıslahını” [maddi dil planlaması] teklif etmektedir.

Gerek yazar kadrosunun yazılarında gerekse okur mektuplarında Kürtçe dilbilgisi kitabının kimler tarafından yazılması gerektiğine pek yer verilmez. Fakat bu alanda nadir önerilerden biri, *Hetavî Kurd*'ün 2. sayısında yer alan “Derdê Kurdan - Nizanî Ji Çi ye Paşvemanê û Roj bi Roj Paş ve Diçin” (Kürtlerin Dertleri - Bilmem Neden Geri Kalmışlar ve Günden Güne Geri Kalmaktadırlar) başlıklı makaledir. *Rojî Kurd* dergisinin muhtelif sayılarında yine alfabe ve dil meseleleri üzerinde duran ve somut önerilerde bulunan M. X. imzalı bu makalede Kürt dilinin bir edebi dil olduğu ancak bu geleneğin giderek yok olmaya yüz tuttuğu belirtilmektedir. Bunun önüne geçilmesi için de sözlük (lugat) ve dilbilgisi (serf) kitaplarının imam (mela), şeyh (şêx) ve beylerin (mîr) görevi olduğu üzerinde duran M. X., Hêvî'yi överek bu cemiyetin kitap basım işlerini amaç edindiğini de vurgulamaktadır (Alan, 2016: 181-89).

M. X.'nin amaç ve faaliyetlerini övdüğü Hêvî gerçekten de amaç ve çalışmaları yönüyle Osmanlı'nın son döneminde Kürtçe için maddi dil planlaması ve edinim planlaması faaliyetlerinin merkezi olmuştur. Hêvî'nin yayın organı olan *Hetavî Kurd* dergisinin 4-5. sayısında derginin ikinci yılından itibaren “1. Kürd Târîhi, 2. Kürd Edebiyatı, 3. Kürd Lisanı Hakkında Tedkikat (Kürt Dili Hakkında Araştırmalar), 4. İçtimai ve İlmi Mebahis (Toplumsal ve İlmi Konular), 5. Kürdlüğe Dair Bir Havadis” gibi konulara yoğunlaşacağı duyurulmaktadır (2016: 251). Yine *Hetavî Kurd* dergisinin aynı sayısında benzer alanların yanı sıra edinim planlaması sayılabilecek “İstanbul'daki Kürt öğrencilere yardım edilmesi; Kürdistan'da okulların açılması” gibi alanlarda faaliyet yürüteceğini belirten ve Türkçe ve Kürtçe (Kurmanci ve Sorani) yayımlanan Hêvî beyannamesi yer almaktadır. Bu beyanname, dönemin Kürtçe için yürütülecek dil planlaması faaliyetlerinin manifestosu sayılabilir (Malmîsanij, 2002: 257-61; Alan, 2016: 252-56). Fakat gerek Hêvî beyannamesi gerekse bu cemiyetin yayın organları olan *Rojî Kurd* ve *Hetavî Kurd* dergilerinde, alfabe meselesinde getirilen somut önerilerin aksine, dilbilgisi ve sözlük hazırlama önerilerinin pratiğe dökülmemesi, cemiyete ve yayın organlarına getirilebilecek en önemli eleştiri olabilir. Zira her iki dergi-



nin sayfalarında hiç bir yerde Kürtçe dilbilgisi kuralları verilmediği gibi herhangi bir sözlük çalışmasına da rastlanmamaktadır.

VI. Rojî Kurd ve Hetawî Kurd Dergilerinde Eğitim Tartışmaları ve Edinim Planlaması Faaliyetleri

Edinim planlaması başta medya ve eğitim kurumları aracılığı ile standart dili konuşan sayısının arttırılması çalışmaları olarak özetlenebilir (Cooper, 1989: 33). *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* dergilerinde, her ne kadar o dönem için standart bir yazı dili olmaktan uzak olsa da, Kürtçe ile başta dilbilgisi ve tarih konularında olmak üzere kitap hazırlanması, Kürtçe dergi ve gazete yayınlanması; özellikle köylerde olmak üzere Kürdistan'ın her bölgesinde okulların açılması şeklinde özetlenebilecek edinim planlaması tartışmalarının yer aldığı görülmektedir. Bu tartışmalarda genellikle Osmanlı unsurları içinde en geri kalan milletin Kürtler olduğu vurgulandıktan sonra dil ve eğitim meselesi (genellikle bir Osmanlı unsuru olarak kalmak koşulu ile) Kürtler için ulusal birlik ve kurtuluşun reçetesi olarak sunulmaktadır. Bunun yanı sıra çağı yakalamak, teknik, sanayi ve zirai ilerleme için de eğitim ve okullaşma elzem görülmüştür. Bu alt başlık altında *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* dergilerinde yer alan *edinim planlaması* sayılabilecek tartışma ve öneriler üzerinde durarak Osmanlı'nın son döneminde Kürt entelektüellerin ve sıradan okurun özellikle eğitim meselesine nasıl baktıklarını ortaya çıkarmaya çalışacağız.

A. Ulusal Uyanış, Birlik ve Kurtuluş Reteçesi Olarak Eğitim

Rojî Kurd ve *Hetawî Kurd* dergilerinde ilgili yazarların çoğu eğitimi (genellikle bir Osmanlı unsuru olarak) Kürt milletinin birliği, devamı ve kurtuluşu için en elzem araç olarak görmektedirler. Bu konudaki yazılardan ilki *Rojî Kurd* dergisinde pek çok yazısı bulunan Süleymaniyeli Abdülkerim (Sîlêmanî 'Ebdulkerîm, 1880-1929), derginin 2. sayısında "Her Min Bim û Kesî Tîrînî (Hep Ben Olayım, Başkası Olmasın)" adlı Kürtlerin en büyük dertlerini "birlik olmamaları" olarak tespit ettikten sonra bunu sebebinin de Kürt büyüklerinin zamanında eğitime yeterince önem vermemeleri olarak açıklamaktadır. Fakat eğer şimdi eğitime yeterince önem verilirse, Kürt milletinin de birliği sağlanır: "Eğitim olursa, birlik de olur" (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 252-53).

Rojî Kurd ve *Hetawî Kurd* dergilerindeki makalelerinde eğitim ve dil meselesinde fikir beyan eden ve önerilerde bulunan bir diğer yazar Babanzâde İsmail Hakkı'dır. Babanzâde, *Rojî Kurd*'ün 3. sayısındaki "Kürdlerin Te'âlisi" (Kürtlerin Yükselmesi) adlı yazısında, bütün milletlerde olduğu gibi Kürtlerin de kurtuluşunun ve yükselmesinin eğitime bağlı olduğu ifade etmektedir. Ona göre Kürtler o dönemde sıfır derecesinde bulundukları için daha fazla zahmet çekecekler fakat sonunda semeresi büyük olacaktır. Çünkü eğitim yoluyla Kürtler gayet "zengin ve renkli" olan konuşma dillerini bir yazı dili haline getirecekler ve böylece diğer milletler gibi yükselceklerdir (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 282-84). *Rojî Kurd* dergisinde eğitimin önemini vurgulayan en önemli yazılardan

biri M. Salih Bedirhan imzalı “Kılıçtan Evvel Kalem” başlıklı yazıdır. Metaforik bir anlatımı olan bu yazıda Bedirhan, bir milletin yükselmesi ve kurtuluşunun yalnızca güç ve silahla olamayacağını, asıl kurtuluşun eğitim ve matbuatta olduğunu dile getirmektedir (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 286-88).

Burada bahsedilen dergilerdeki eğitim tartışmalarında, eğitimin ve kendi dilinde okuryazar olmanın bir millet için, ulusal birlik, uyanış ve kurtuluş yolu olduğu yönündeki düşünceler eleştirel okuryazarlık kavramını çağrıştırmaktadır. Eleştirel pedagoglar için okuryazar olmak sadece dilin ve alfabenin kodunu kırmak değildir. Belirli bir eleştirel bilince sahip her birey için okuryazarlık bundan çok daha fazlası anlamına gelir. Nitekim Paulo Freire ve Donaldo Macedo, *Okuryazarlık* adlı çalışmalarında “okuma eyleminin önemini” anlatırken, “okuryazarlığın sadece yazılı dili bilmekten ibaret olmadığını, aksine kendisi ve dünya hakkında bir anlamlandırma olduğunu aktarırlar” (Freire ve Macedo, 1998: 72 akt. Kurt, 2020: 49-50).

B. Kürdistan’ın Her Köşesine Okul ve Öğretmen

Rojî Kurd ve *Hetawî Kurd* dergilerindeki eğitim tartışmalarında Kürtlerin sadece okuryazar değil, eleştirel okuryazar olmaları ve okuryazarlığı kendi milletlerinin kurtuluşu ve yükselmesi için kullanmaları talep edilmektedir. Bunun için de elbette edinim planlaması yapılması, başka bir deyişle bir şekilde standart bir alfabe ve dil bilgisine kavuşturulan dilin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu yaygınlaştırmanın en etkili aracı da neşriyat (medya), kitap ve okuldur. Bütün köylere varıncaya kadar Kürdistan’ın her bölgesine okul açmak ve böylece Kürtleri cehalet ile geri kalmışlıktan kurtararak çağın milletlerine yetiştirmek, bunu yaparken de Kürt dilini geliştirmek *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* sayfalarında sıklıkla karşılaşılan bir temadır.

İlgili yazılarda Kürdistan’da okulların açılması ve işletilmesi görevi de devletten ziyade Kürt gençlerine, aydınlarına, beylerine ve eşrafına bırakılmaktadır. Örneğin, *Hetawî Kurd* dergisinin 2. sayısında Mevlanazâde Rıfat, eğitim işlerinin yürütülmesi için Kürtler arasından bir bilim kurulu (Encümen-i İlmi) kurulmasını teklif etmektedir. Benzer şekilde *Rojî Kurd* dergisinin 2. sayısında yer alan “Kürtlerin Yükselmesi” adlı yazısında Babanzâde İsmail Hakkı, Kürt milletinin kurtuluşunun eğitimde olduğunu dile getirdikten sonra, her şeyden önce ilk öğretimin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesini tavsiye etmektedir. Babanzâde’ye göre her ne kadar devlet (Osmanlı) yardım edecekse de bu hususta asıl gayret göstermesi gerekenler, Kürtlerin kendileridir (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 282-84). Kürdistan’ın her tarafında okul açmak ve/veya o okullarda görev almak sık sık övülen ve teşvik edilen bir husustur.¹³ Bu konudaki en dikkat çekici yazılardan biri *Hetawî Kurd* dergisinin ilk sayısında karşımıza çıkan Abdullah

¹³ Örneğin *Hetawî Kurd* dergisinin 10. sayısında yer alan “Yüksek Bir Numune-i Hamiyet” başlıklı teşekkür yazısında Antep’te sadece Kürtlerin yaşadığı bir köyde tüm masraflarını kendisinin karşıladığı bir okul açan Ağazade Ahmet Hurşit Efendi adlı bir şahıs yaptığı bu hayırlı iş için tebrik edilmektedir (Alan, 2016: 272).



Cevdet imzalı yazıdır. Bu yazısında A. Cevdet, Kürt gençlerine bir Kürd köyünde ilkokul açmayı ve o okulda öğretmen olmayı uzak yerlerdeki kaymakamlık ve müdürlük gibi daha yüksek makamlara tercih etmeyi tavsiye etmektedir (Alan, 2016: 129-31).

Rojî Kurd ve *Hetawî Kurd* dergilerinde okul açmanın yetmeyeceğini, asıl önemli olan şeyin bu okulların çağın gereklerine göre yapılandırılması ve öğretmen yetiştirme olduğunu belirten ve dönemine göre hayli ilerlemeci yazılar da yer almaktadır. *Rojî Kurd*'ün 2. sayısında “Milletinize Karşı Vazifeniz” başlıklı ve “Kürd Münevver Gençliğine” hitaplı yazıda, yazar Bulgaristanlı Togan, Kürt gençlerine memleketlerine dönerek ilköğretimi başlatmalarını tavsiye ederek tam olarak “eleştirel okuryazarlık” tanımına giren şu cümleleri kurar:

İlk öğretimi akılcı esaslar üzerine kurmaya dikkat ediniz. Pedagoji biliminin talim ve terbiye hususundaki en yeni kanunları rehberiniz olsun. İyi biliniz ki bu asırda ilk öğretimden maksat okuyup yazma öğrenmek değildir. Bununla beraber milletin çocuklarını iyi düşünmeye, iyi görmeye ve sonuçta doğru değerlendirmeye yapmaya alıştırmaktır. Bugün fikrî terbiyenin aslı bir millet için bundan ibarettir. Eğer bu fikrî terbiyeyi vermeye gücü yeten ilköğretim öğretmenleri yetiştirmezseniz, en mükemmel sandığınız ilk okullarınız [bile] ancak okuryazar yetiştirir. Fikrî terbiyeden mahrum, bu yarım yamalak okuryazarların ise millî gayret ve mücadeleye zararları kara cahillerinkinden daha büyük ve etkilidir. (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 282-84)

Aynı şekilde M(odanî) X. de yine *Rojî Kurd* dergisinin 2. sayısında “Pirozna-me” (Kutlama Mesajı) adlı makalesinde geri kalmışlığın sebebinin eğitimsizlik ve cehalet olduğunu tekrar etmektedir. M. X'e göre Kürtler ancak eğitim yoluyla diğer milletlerin seviyesine çıkabilecek, kendi kayıp edebi hazinelerini gün yüzüne çıkarabilecek ve böylece dost ve düşmanların kötülüklerinden kurtulabileceklerdir (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 156-59).

C. Teknik, Sanayi ve Zirai Kalkınma Aracı Olarak Eğitim

Rojî Kurd ve *Hetawî Kurd* dergilerindeki eğitim ile ilgili tartışma ve önerilerin olduğu yazılarda ulusal birlik ve kurtuluş için eğitim taleplerinin yanı sıra genel olarak Osmanlı'da, özel olarak da Kürdistan coğrafyasında eğitimin yaygınlaştırılması teknik, sanayi ve ziraat alanında gelişerek çağı yakalamak için de tavsiye edilmektedir. *Rojî Kurd*'ün 4. sayısında yer alan “Hilatinî Rojî Iqbal” (İstikbal Güneşinin Yükselmesi) adlı makalede, Süleymaniyeli Abdülkerim, Kürtçe dilbilgisi (serf û nehew) yazıldıktan sonra milletin ikna edilerek her bölgede ilk ve orta okulların açılarak “vatan evlatlarının” eğitilmesini önermektedir. Abdülkerim'e göre ilk ve ortaokullardaki eğitim rayına oturduktan sonra yapılması gerekenin “sanayi teşebbüsünde” bulunularak bir ‘sanayi mektebi’¹⁴ açılması olduğunu ifade etmektedir (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 218-19).

¹⁴ Süleymaniyeli Abdülkerim'in “sanayi” teriminden kastı o dönem için sanat okulu olsa da, terimin geniş manasıyla teknik ve sanayi okulu olarak anlaşılabilir.

Teknik ve zirai eğitimin önemine değinen bir diğer yazı, Mes'ud isimli okurdan *Hetawî Kurd* müdürlüğüne gönderilen mektuptur. Derginin 1. sayısında yer alan mektubunda Mes'ud, Kürtlerin mazilerdeki şanlı tarihlerini tekrar elde edebilmesi ve çağın gereklerini yerine getirebilmek için şartları müsait olan ailelerin çocuklarını İstanbul'a, Mısır'a ve hatta Avrupa başkentlerine göndererek "ticâret, ziraat, sanaat" öğrenmelerinin farz olduğunu belirtmektedir. Mes'ud mektubunda ayrıca Kürdistan'ın her köyüne ilk okulun açılmasını müteakip gelişmiş bölgelerde birer ziraat mektebinin açılarak "halıcılık, iplikçilik dokumacılık [ve] sütçülük" gibi alanlarda Kürdistanı kalkındırmanın önemine değinmektedir (Alan, 2016: 131-137).

VII. Sonuç

Hêvî Cemiyeti'nin birinci dönem yayın organlarından *Rojî Kurd* (1913) ve *Hetawî Kurd* (1913-1914) dergilerinin içerikleri analiz edildiği zaman, bu yayınlardaki yazılarda Kürtçe dil ve eğitim tartışmalarının bilinçli bir maddi dil planlaması ve edinim planlaması öngörüldüğü fark edilecektir. Maddi dil planlaması ayağında, Arap alfabesinin Kürtçenin ses ve biçim özellikleri göz önünde bulundurularak adapte edilmesi veya yeni Kürtçenin özelliklerine uyan yeni bir alfabe oluşturulması; oluşturulan alfabe ile başta dil bilgisi kitapları olmak üzere kitap, gazete ve dergi yayını yapılması yer alırken edinim planlaması ayağında ise Kürdistan'ın her tarafına okullar açılması ve standart Kürtçe ile eğitim yapılması yer almaktadır. Bu durum Osmanlı son dönemi Kürt entelektüellerinin uluslaşmanın başat unsurlarından olan dil ve eğitimin farkında olduklarını göstermektedir. Fakat dil ve eğitim konusundaki yazıların genellikle öneri niteliği taşıması ve bu konularda somut bir adım atılmamış olması, bu dönem tartışmalarına getirilebilecek en önemli eleştiridir.

Kaynakça

- Alan, Ahmet. *Hetawî Kurd (1913-1914)*. İstanbul: Avesta, 2016.
- Beltekin, Nurettin. "Özneleşme Sürecinde Okul ve Bilgiyle İlişki: Kürt Politik Aktörlerin Eğitimsel Deneyimleri Üzerine Bir Araştırma". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Politikası Anabilim Dalı, 2012.
- Cooper, Robert. L. *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Freire, Paulo.; Macedo, Donaldino. *Okuryazarlık: Sözçükleri ve Dünyayı Okuma*. Ankara: İmge Kitapevi, 1998.
- Hassanpour, Amir. *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil: 1918-1985*. İ. Bingöl ve C. Gündoğan (Çev.). İstanbul: Avesta, 2005.
- Hornberger, Nancy. H. "Frameworks and Models in Language Policy and Planning" Ricento, Thomas. (Ed.). *An Introduction to Language Policy: Theory and Method* (24-41). Oxford: Blackwell Publishing, 2006.



- Kloss, Heinz. *Research Possibilities on Group Bilingualism: A Report*. Quebec: International Center for Research on Bilingualism, 1969.
- Kurdistan - İlk Kürt Gazetesi (1989-1902)*. c. 1. Haz. Bozarslan, M. Emin. Uppsala: Deng Yayınevi, 1991.
- Kurt, Şehmus. “Türkiye’de Kürtçe Öğretim Deneyiminin İncelenmesi (1968-2018)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Diyarbakır, 2020.
- Kürdoloji Çalışmaları Grubu. *Yüzüncü Yılında Rojî Kurd-1913*. İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2013.
- Malmîsanij. *Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti - İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği (1912-1920)*. İstanbul: Avesta, 2002.
- Malmîsanij. *Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbakır’da Kürt Ulusçuluğu*. İstanbul: Vate, 2010.
- Ricento, Thomas. “Theoretical Perspectives in Language Policy: An Overview” Ricento, Thomas. (Ed.). *An Introduction to Language Policy* (3-9). Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- Schiffman, Harold. “Language Policy and Linguistic Culture” Ricento, Thomas. (Ed.). *An Introduction to Language Policy* (111-125). Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- Schiffman, Harold. *Linguistic Culture and Language Policy*. London: Routledge, 1996.
- Sidal, Süleyman. “Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Türkiye’de Kürtçe Anadilde Eğitim Talepleri: TZP Kurdi Örneği (2006-2011)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, 2019.
- Serfiraz, Mesud. “Kovara *Hetawî Kurd*: Nasandîn û Naveroka Wê” *Zend*, Havin, 2012, ss. 66-72.
- Thiong'o, Ngũgĩ Wa. *Decolonising the Mind - The Politics of Language in African Literature*. Harare: Zimbabwe Publishing House, 1983.

Öz: Bu çalışmada, Osmanlı Devleti’nin son yıllarında 1912-1914 ve 1918-1920 tarihleri arasında olmak üzere iki dönem şeklinde faaliyet gösteren ilk legal Kürt öğrenci derneği olan Kürt-Talebe Hêvî Cemiyeti’nin birinci dönemi yayın organları olan *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* dergilerinde yer alan dil ve eğitim tartışmaları incelenmiştir. Bu tartışmalar dil planlaması kategorileri ışığında değerlendirilerek o dönem Kürtçe için öngörülen dil planlamalarının sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* dergilerinin içerik analizi yapılmıştır. Daha sonar bu yayınlarda yer alan dil ve eğitim yazıları ve tartışmaları incelenerek bu tartışmalardaki fikir, öneri ve pratikler dil planlaması kategorilerine göre yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürt-Talebe Hêvî Cemiyeti, *Rojî Kurd*, *Hetawî Kurd*, Eğitim ve Dil Tartışmaları, Dil Planlaması.

The First Language Planning Examples for Kurdish: Discussions on Language and Education in *Rojî Kurd* and *Hetawî Kurd* Periodicals

Abstract: In this study, language and education discussions in *Rojî Kurd* and *Hetawî Kurd* periodicals were examined. These two periodicals were official publication organs of the Kurdish-Student Hevi Association, the first legal Kurdish student association active in two periods between 1912-1914 and 1918-1920 in the last years of the Ottoman Empire. These discussions were evaluated in the light of language planning categories in order to determine the limits of the language planning for Kurdish at that time. For this purpose, content analysis of *Rojî Kurd* and *Hetawî Kurd* periodicals was carried out. Then, the language and educa-

tional articles and their discussions in these publications were examined and the ideas, suggestions and practices in these discussions were interpreted in accordance with the categories of language planning.

Keywords: Kurdish-Student Hevi Association, *Rojî Kurd*, *Hetawî Kurd*, Education and Language Discussions, Language Planning.